

A LIGET, A SÉTÁNY, A CSARNOK ÉS A KERT

A teóriastílusok iskolái és a periodicitás-hipotézis

In memoriam CEU

Nincs olyan alapelv, amely minden igazság egyetlen, feltétlen és egyetemes alapelve volna.
(Kant)

*A stílus úgy halad előre, mint egy éperon (vágósarkantyú), [mint] a szikláknak az a pontja...,
amely „megtöri a nagy hullámokat a kikötő bejáratánál”.*
(Derrida)

*Minden filozófia (a filozófia is) jelek architektúrája, tehát a történelmi és társadalmi
életet alkotó egyéb cseremódokkal való szoros viszonyban konstituálódik.
A filozófia teljes mértékben történelem.*
(Merleau-Ponty)

Vannak filozófiai témák, melyeknek tárgyalása vagy több kötetnyi munkát kíván, vagy egy nem túl hosszú esszét. Ez utóbbi nyilvánvalóan csak „töredékes kísérlet” (Kierkegaard) lehet. Csak az ötlet vázát vagy vázlatát villantja fel. Nem szeretnék abban a látszatban tetszelegni, hogy a témának, a teóriastílus-periodicitásnak kötet sorozatnyi feldolgozásától pusztán az időszűke tart vissza. Még akkor sem akarom ezt tenni, ha a teóriastílusok kérdését az *Idő és szinkretizmus* című könyvemben (2013) nem csak esszé-terjedelemben tárgyaltam. Mindazonáltal őszintén be kell vallanom, távolról sem áll rendelkezésemre olyan enciklopédikus ismeretanyag, amely a jelen téma által megkövetelt, átfogó munkára feljogosíthatna vagy érdemesíthetne.

De bízom benne, hogy így sem reménytelen a *kísérlet* (az esszé) az ötlet közreadására. Ha másért nem, azért, mert egy esszé csak annyi időt kér az olvasótól, mintha egy ligetben, sétányon, csarnokban vagy kertben lenne sétát. De az esszének van előnye szerzői oldalon is. Például így a szerző rövid úton, egy „álom által is elvégezheti” a nyitány, az írás elkezdésének szokott „keservét”, amin veretes kötetek csak hosszadalmas bevezetővel esnek túl.

S ha már álom-nyitány következik egy nem kis részben Kantról szóló esszében, nem állom meg, hogy ez az írás ne legyen követője Kant nevezetes filozófiai álom-rekurziójának is. Kant ugyanis az *Egy szellemlátó álmaiban*, mint ismert, elég kesernyés belátásra jut. Arra, hogy a „szellemlátás” rajongásának, megbízhatatlanságának bírálataiba fogó filozófia sajnos joggal találhatja magát is rajongónak és megbízhatatlannak: „szellemlátónak”. Alighanem a jelenkori filozófiát látva is volna indok némi kesernyés belátásra. Arra, hogy a szellemi egysíkúságot és a közönségesség eszme-ínségét mindenkor bírálni hivatott filozófia sajnos joggal találhatja a maga jelenkori szellemét is meglehetősen kietlen, sivár és înséges vidéknek.

Az MTA Bölcsészettudományi Központ Filozófiai Intézetének „Paideia-előadások” című sorozatában 2017. április 4-én elhangzott előadás teljes szövege.

Apropó, sivárság. A kormányzat hat éve politikai haszonszerzés céljából megtámadta a szabadelvű filozófusokat, majd nemrég megtámadta egyik legjobb egyetemünket, a CEU-t is. Ez az esszé többek között ama filozófuscászár emléke előtt adózik, aki nem elpusztítani akart (filozófiai) iskolákat, hanem alapítani és újjáteremteni, aki, jóllehet szakadatlanul hadjáratokat vezető katonacászár volt, a humaniorákon művelt és önálló gondolkodásra képes emberfőkben hitt, és nem a lebutított alattvalókat gyártó, ám uralmilag kétségkívül olcsó gyűlölet-tömegipar közönségességében és brutalitásában. Ennyit az ajánlás indokáról.

Két álom a filozófiáról

Azt álmodom a filozófiáról, hogy megszűnt. Nincs. Nem azt álmodom, hogy beteljesült végleg. Sem azt, hogy elpusztult örökre. Csak azt, hogy most nem létezik. A filozófiaínség, az eszmék apályának idejét éljük. Azt álmodom, hogy ez többnyire mások előtt is nyilvánvaló.

Akadnak persze, akik az új, markáns filozófiai eszmék és bölcseleti irányzatok mostani hiányát nem akarják tudomásul venni. De már csak elvétve akadnak ilyenek. Hiába nő egyre a konferencia-ipar volumene. Hiába jár csúcsra a *paper*-gyártó hevület. Hiába mutatkozik mind kifizetődöbbsnek a *network*-építő buzgalom. Itt, az álomban már a filozófia (önmagára többnyire vaksi) népe is látni kezdi a kietlen és sivár filozófiaínséget maga körül. Ez pedig, ismerve őket, magunkat, magamat, nagy szó. Tartok tőle, hogy még egy álomban sem igen hihető.

Álmom a filozófia aktuális megszűntére ráeszmélve látja őket, akik pedig éppenséggel abban a hiszemben vannak, hogy ezt művelik és éltetik. Látja, amint felismerik és mértéktartóan nyugtázva tudomásul veszik, hogy épp azok, amik. Eszmék történészei. Ideológiai posztamens-építők. Argumentum-csiszolgatók. Aggályos szakbarbárok. Véleményvezérek. Nézet szemlézők. Sutban elmolyogatók. Teória-ágazati diszpécserék és világfi marketingesek. Vagy, Nietzsche szavával, az igazság komor vadászai, akik fáradtan térnek meg épp „a megismerés erdejéből”. Esetleg mindezek keverékei.

Sokfélék ők, a filozófia népe. Mindenestre most, ha csak egy álom erejéig is, de tudják: amit művelnek, az *nem filozófia*, és ők maguk *nem filozófusok*. Nem a „rendszerek művészei”, ahogy Kant hívta a filozófia igazi művelőit. Azok ellenében nevezte őket így, akikben eleve nincs és hiába is támadna igény átfogó világképre, létszemléletre, egzisztálás-vízióra, módszer-erudícióra; akik képtelenek a saját perspektíva-láttatásra, arra, amelyet Wittgenstein a filozófus voltaképpeni megnyilatkozásának tekintett: „Nézd így a dolgokat!” Azok ők, akik nem mernek vagy nem tudnak átfogó és eredeti pillantást vetni valami egészre, teljesre, tökéletesre, értsenek rajtuk bármit is; akik nem esnek kísérésbe teoretikus kísérletet tenni lélekkel, világgal, istennel; akik nem vállalják a kockázatot, hogy egy új „fogalmi elbeszélésnek” (Márkus) fohászcodjanak neki létről, időről, örökkévalóságról; akik egyszer sem akarták szemtől szemben látni a bennük alvó séma-szőrnyeket.

Nézem őket: álomban egyikük sem tiltakozik az ellen vádlón és megvetőn, hogy itt a filozófiai *paideia* szelleme kimondta róluk: nem filozófusok. Mindegyiküket a *phronészisz*, a bölcs, lelkiismereti belátás tölti el. Egyik sem szalad el hivatali vagy politikai mentorához, hogy jelentse neki a Zavart, amely ezzel a róla is szóló nyilatkozattal az Egyetemes Tudományos Erőben támadt; innen is tudható, hogy ez csak álom. Itt a filozófia épp nemigen filozófáló népe fölemeli *mások bölcseletén* kiművelt, amúgy okos fejét. Szétnéz azon a „szomorú, vizes síkon”, ahová a filozófiai szellem az ezredforduló után érkezett. Ez a kietlen és sivár vidék ugyanaz, ahol ő, ébren, az eszmék vásártelepét, nyüzsgő bazárját,

plázáit szereti látni és dicsérni maga körül. És ahol most egyszeriben a jó másfél évtizede beállt *semmire* lát kívül-belül.

Viszont egyszeriben hallani képes az eszme-apály csendességét. Bőrén érzi a filozófiai üresség, a gondolat-semmi nyirkosságát. Könnyedén szétnéz. Nem vádol. De nem is remél.

Pedig remélhetne. Merthogy kivételes korszak adatott meg ezzel a látvánnyal a filozófia népeinek. Azzal, hogy látja visszahúzódóban a tengert, s része van a filozófiai eszmék apályának látványában. Nézheti, mint egykor magam is a Mont-Saint-Michel alatt, a sárban megfeneklett gondolat-hajókat, imbolygásuk utolsó pillanatába fagyva. Láthatja a filozófia nagyüzemi *topic*-lehalászóit, amint aztán konyhakészre darabolva adják-veszik a sekély vizekben csapdájukba esett, mélytengeri eszme-szörnyeket. És láthatja nyomukban a bölcsességek kagylószedőit is, akiknél se vége, se hossza a mélyértelműségnek.

Álmomban a filozófia népe azon sem lepődik meg, hogy feltűnni látja a filozófiai apály mocsarában hol a *szeptikus*, hol az *eklektikus* kóborlókat, a semmit-sem-választókat meg a bármit-összeválogatókat, a filozófiáinségek kietlen tájának e két jellegzetes, egymással rokon lakóját. De ami még különösebb, a bámész kedvű és pusztán lézengőknek látszó *hermeneutákon* sem botránkozik meg most senki itt. Még azokon sem közülük, akik időközben azt is fürkészni kezdik, hogy valójában mire is láthatnak rá ők (mi) ezen a hullám-törőkéig visszahúzódott eszme-tengeren, egytől-egyig, mindannyian.

Aztán egy villamoson találom magam, nem tudni, hol. Derűs géphangot hallani: „Városmajor! Indulunk! Peripatetikusok, felszállás!” Úgy látszik, hogy álmomban az 56-os villamos Buda helyett a normann tengerparton jár, habár kissé megkurtított távon. De hogyan kerülnek ide a derék arisztotelianusok? Azt mondja valaki, ez csak *négy megálló járát*. Az egyik végállomás éppen itt, a patak fölött kezdődő sétányoknál van. Most indulunk. Balra templomok koszorúzza magaslat. Nemsokára hallom: „Vérmező! Sztoikusok, leszállás!” Valóban, ide látszik az agórán a Tarka Csarnok. Páran leszállnak, páran föl. Tógák, szakállak, saruk. Pergamentekercsek. Nem Budán járok hát, és nem is Normandiában. Áthaladunk egy kőkapun. Újra fékezés, és újra a derűs géphang: „Horváth-kert! Epikureusok, készülődjenek!” Ez itt, nem vitás, a régi Athén. Az indulásnál a Lúkeion sétányai melletti patak az Ilisszosz volt. A magaslat az Akropolisz. A kapu, amin átjöttünk, a Dipylon-kapu. Az álomban megfordult az égtáj, így megyünk továbbra is északnyugat felé; sejtem, hová. „Tabán! Platonikusok, leszállás! Akadémia, végállomás!”

Ez az utolsó megálló. A tanítványi kör is bezárult vele. A Lúkeiont alapító Arisztotelész egykor ide járt, hiszen Platón tanítványaként az Akadémia hallgatója volt. Míg Platón mestere, Szókratész az agórán kívül leginkább az Ilisszosz-patak menti helyek kedvelője volt, éppen azé az Athén-környéki tájé, ahol majd tanítványának tanítványa, Arisztotelész lesz a filozófusok mestere. Megfordultak egy út égtájai, a mesterek helyei helyet cseréltek.

De azért ez a léha álom mégis egyetlen térbe hozta és korrektil sorba rakta a régi Athén négy filozófiai iskoláját. A platóni Akadémia Ligetét, az Arisztotelész-követő peripatetikusok Sétányát, Zénón sztoikusainak Csarnokát és Epikurosz Kertjét. Az álom korrekt volt abban is, hogy színtereiket valós távolságban láttassa, és egymáshoz viszonyított helyüket is nagyjából híven mutassa meg. Ily módon egy alig több mint két és fél kilométeres út egy-egy állomásaként *valós térben* vonódott össze a Sétány, a Csarnok, a Kert és a Liget. Sétálva és benézve hozzájuk, mindegyikükhöz, fél nap alatt bejárhatóak voltak.

Egyazon térben látni mind a négy színteret, amint a filozófia első *együtt élő* hagyomány-együttesét adják egyetlen városban belül, nos, az álomnak erre kellett egy (avagy két) város reális tere. Meg arra, hogy e reális tér révén látnunk lehessen majd később egy szürreálisat is. Amikor is nem ők lesznek a térben. Hanem: amikor – jelkép erejüknél fogva – az *együtt élő tradíciók maguk lesznek térré*; amikor maguk mutatják föl önmagukon a filozófia szinkretikus terét.

Most azonban a kérdés még csak az, hogy *valós időben* mikor virágzott együtt ez a négy filozófia-iskola. De ennek megfontolása már nem az álom része. Nem erre a könnyedebb hangú, *quart'ora di sogno* bevezetőre tartozik. Sem valós időt nem álmodunk, sem érdemi filozófiai megfontolást.

A négy tanszék barátai

A négy nagy athéni filozófia-iskola hellenizmus kori együttes virágzása *valós időben* igen rövid volt. Közülük a legkésőbb alapított kettő, a sztoikus és epikureus *hairezisz* (irányzat, szekta) csak az i. e. IV. sz. utolsó évtizedében létesült. Mégpedig nagyjából közvetlenül az után, hogy a harmadik iskola, a közismerten makedón-barát peripatetikuské a politikai szél megfordulása miatt üldöztetésnek lett kitéve i. e. 307-ben, majd 287 körül, az iskolavezető Theophrasztosz halálával jó pár évszázadra el is veszi filozófiai jelentőségét. Volt hát a négy nagy hellén iskola virágzó athéni együttélésére legfeljebb két szűk és távolról sem zavartalan évtized, ráadásul már erősen nyomasztva Pürrhon terjedőben levő szkeptikus filozófiája súlyától. A négy iskola közül háromnak a működése meg is szűnik az i. e. I. évszázadban.

Emlékük mégis átvészelt közel fél évezredet; és ez figyelemre méltó. Az átvészelés jele a filozófuscászár, Marcus Aurelius híres gesztusa. A császár, amikor 176 kora őszén, hogy beavatást nyerjen a misztériumokba, Athénba vonult, melynek napja ekkor már rég leáldozott, egyúttal megalapította az egykori négy filozófiai iskolának megfelelő tanszéket a velük együtt létesített retorikai mellett. Az államkincstárból tekintélyes fizetést biztosított élethossziglan a tanszékeket vezető filozófia-professzoroknak (10.000 drachma), és kiválasztásukban az athéni *nobilitas* legmagasabb szintű részvételét (*areospagosz*) írta elő.

A kivitelezés másra hárult. Talán övé volt már maga az ötlet is. A császár idős tanítójaé és consul barátjáé, a sztoikus rétor és mecénás Herodes Atticusé, aki, mint ezt neve is tanúsítja, hellén volt. Atticus Marathónban született, 76 évesen ott is halt meg 177-ben, egy évre, hogy szervező munkája révén a négy tanszék fölállt, és megnyitotta kapuit. Addigra már több, ma is híres építményt emeltetett hellén földön, Athénban például az Odeon-színházat. Olyan sztoikus volt, aki a mérték erejét becsben tartotta, aki nem állotta éppen a Sztoa dogmatikusainak szemébe vágni, hogy akik mindenáron „a közönyösség tanának követőivé” akarnak válni, azok „a lélek minden kezdeményezőerejét és megnyilvánulását kiirtják magukból, s egy közönyös, erejét vesztett élet tompaságába süllyedve öregednek meg”.

Diákja idézi föl ezeket a szavakat, Aulus Gellius, aki az *Attikai éjszakák* másik helyén elsőként felelteti meg egymással a latin *humanitas* és a görög *paideia* fogalmát. Igaz ember (*human*) az lesz, akit a humaniorák a gyermekből (*paisz*) azzá nevelnek (*paideia*).

A négy filozófiai tanszék kapuja már tizenéves fiúk előtt nyitva állt. Afféle *college*-előd lehetett mindegyik. Históriaját azonban, mely hamar (s filozófusokról lévén szó: természetesen) egymás támadásába torkollott, most nem oktatástörténeti szerepe miatt hozom szóba, hanem becses filozófiai értéke okán. Ez az ok a filozófuscászári vagy rétor-mecénási *alapító gesztus* bölcséleti vetülete. Ez a gesztus ugyanis emlékeztetésre fölöttébb érdemes.

Gondoljuk meg, a négy egyenrangú filozófiai tanszék egyidejű alapítását olyan császár rendelte el, aki maga az egyikkel, a sztoikus hagyománnyal rokonszenvezett, még akkor is, ha *Emlékirata*, mint ismert, igen elismerő szavakkal emlékezik meg a platonikus és a peripatetikus mestereiről, barátairól. Nyilván miből sem állt volna, ha – saját hírnevét és emlékének majdani fényét a bölcséletben még tovább emelve – kizárólag a Sztoa világvárosává akarta volna tenni Rómát vagy Athént. Marcus Aurelius mégsem ezt tette. Az alapítás révén négy bölcséleti irány és filozófiai tradíció *egyszerre és egyenrangúan* kínálta föl az ifjúságnak.

A gesztus érdemi méltánylásához gondoljuk meg azt is, hogy a négy tanszék nem négy *tárgyterület* iskolája volt, mondjuk a logikáé, a metafizikáé, a morálé, a vallásé és így tovább. A természettudományos vértetű peripatetikuskoknak, Arisztotelész követőinek éppúgy létezett etikai tanításuk, ahogy az életvezetési elveikről híres Epikurosz-híveknek is volt (démokritoszi) természettanuk. Ez állt a platonikusokra és a sztoikusokra is. A négy filozófiai tanszék négyféle világlátást, négyféle vallásfelfogást, vagy ha tetszik, *négyféle igazságot* képviselt. Akár Marcus Aurelius, akár Herodes Atticus volt ennek a nagytelekűen hagyománytisztelő, eszmeileg briliáns ötletnek a gazdája, kellett lennie egy pontnak, amikor nekik maguknak is el kellett fogadniuk, jóvá kellett hagyniuk (*assensio*), hogy ez az alapító gesztus a filozófiát úgy tüntetheti fel, mint amelynek *az igazsága semmiképp sem egy, értsünk ezen az igazságon bármit is*.

Nem vagyok az anakronizmusok híve. Nem szeretném, ha azt hinné valaki, hogy a négy tanszék alapítása fölötti, filozófiatörténelmi lelkesedésem a „császárkori posztmodernitás” blüettjében talált volna kétes hitelű tárgyat az örvendezésre. Eszem ágában sincs azt hinni, hogy a császár (avagy rétor-mestere) a filozófia plurális igazságát vallotta volna. A császár alighanem ama tudatban engedte birodalmának ifjait a *nem egy igazságú filozófia tanszékek* iskolakapuján belépni, hogy saját világlátásuk, a sztoikus nézet és világlátás lesz elég erős ahhoz, hogy ott a többi filozófiával megütközve végül megnyerje őket a maga igazságának.

Az egész antik korra érvényes ugyanis, hogy a *paideia* éthosza, a pallérozottság erkölcsi önmagában semmi örvendeteset nem talált abban, ha a bölcs egy kreténen vagy egy faragatlan tuskón kerekedett felül. Egyedül a *kivívott* győzelmet tartotta nagyra. Azt a küzdelmes diadalt, melyet egy bölcs tudása egy másik tudás fölött aratott, és diadalának értéke annál nagyobb volt, minél szilárdabb lábakon látszott állani eleinte a másik vélt igazsága.

Nem csak a hellenizmus évszázadait élte túl ez a négy tradicionális filozófiai irányzat, a cicerói nagy disputákkal berekesztve. És majd nem csak Iustinianus császár 529-es rendeletét fogja ugyanígy átvészelni, amely aztán végleg bezárni parancsolta az athéni filozófiai iskolákat.

Eltelik egy évezred, de a négy – egymással hevesen vitázó – iskola együttesének emléke még mindig nem látszik feledésbe merülni. Ezt mutatja a reneszánsz kori, filozófiai episztola a cremonai Cosma Raimondi tollából 1429 körül, melynek beszédes címe ez: *Difensio Epicuri contra Stoicos Academicos et Peripateticos* (Az epikureusok védelmében a sztoikusok, akadémisták és peripatetikuskok ellen). Raimondi a traktátusnak beillő episztola címetjeként Ambrogio Tignosit tüntette fel – válaszolva annak állítólagos leveleire –, aki feltehetően egy milánói diák volt. Következésképpen a négy filozófiai iskola hagyománya és tradícióik értéke még a reneszánsz kor tudáshorizontján is evidencia lehetett.

De jöhetünk ennél is tovább, közeledve a filozófiaínség „szomorú, vizes síkját” idéző jelenkorunkhoz újabb pár száz évvel. Ugyanis nem kis meglepetéssel olvashatjuk *A tiszta ész kritikájában* az antinómián kanti értelmezésénél („A tiszta ész antinómiájának harmadik szakasza”), majd a mű utolsó fejezeténél („A tiszta ész története”), valamint *A gyakorlati ész kritikájában* ama fejtegetésénél is, melyek a gyakorlati ész antinómiáját vezetik fel, hogy bennük Kant négy alapvető bölcséleti tradíció által sarokkövezett játékkeret vázol fel.

Melyek ezek? *A tiszta ész kritikájában* Platónt, Arisztotelészt és Epikuroszot többször is együtt említi, mint akik a filozófia alapirányainak képviselői, ehhez járul „a régi görög iskolák” negyedikjeként *A gyakorlati ész kritikájában* a sztoikus hagyomány. A világlátalom antinómiái tanát például *A tiszta ész kritikája* a platonikus és epikureus irány szembeállításaként ábrázolja, az erény fogalmáét *A gyakorlati ész kritikája* az epikureus és a sztoikus irány oppozíciójaként. Egyébként a „rég görög iskolák” hagyományaival való számvetésre bizonyíték az is, amit Kant *Logika*-előadásai (Jäsche-Logik) bevezetőjében olvasni. Kant emlékeztet, hogy a „legkiválóbb görög iskolák” a helyeik után külön néven híresültek

el. Latinos alakban idézi őket, és kizárólag ezt a négyet: *Akademia* (platonikusok), *Lyceum* (peripatetikusok), *Porticus* (a Sztoa csarnoka), *Hortus* (epikureusok kertje).

A Kant által filozófiatörténetileg döntőnek tartott, négy gondolkodási hagyomány tehát a platonikus, az arisztotelélianus, az epikureus és a sztoikus filozófiai tradíció. Sokkal érdekesebb azonban ennél a ténynél az, hogy Kant mit látott bennük. Hadd kíméljem meg itt az olvasót a részletekbe menő bizonyítástól, azonnal rátérve az összegezésre.

Richard Swedbergtől való a distinkció, hogy a teóriákat mindig megelőzi a teoretizálás, mely a teóriák felállításmódját bizonyos műveleti preferenciák nyomán előrendezi. Ez érteti meg, hogy Kant pontosan mit látott a régi görög iskolák tradíciójában. Nem filozófiai teóriákat látott bennük, hanem az őket megelőző, „beigazító” teoretizálásnak a lehetőségek irányait értette meg rajtuk keresztül, a spontán teóriaképződések és tudatos nézetalkotások előrendeződését. A négy fő teoretizálási műveletmódot érzékelt bennük: a platonikus hagyományban a *kezdétkijelölés műveletét*, az arisztotelésziiben a *sorozatképzését*, a sztoikusban a *kapcsolatbahozását*, az epikureusban a *mértékszembesítését*.

A négy meghatározó filozófiai tradíció emléke tehát nem csak hogy fél évezredet vésztelt át Marcus Aureliusszal, amely persze önmagában sem lenne kis idő, de – Kanttal is számolva – *négyszer ennyi időt*. Két teljes évezred pedig eléggé magas filozófiatörténeti időérték ahhoz, hogy az is érdekeljen bennünket, hogy ez a figyelemre méltó értékállandóság milyen bölcséleti változóhoz és kalkulushoz tartozik. Erre a kérdésre kaptuk meg a választ. Kant nem tartalmi elemekhez kapcsolódott a régiek iskoláit felelevenítve, nem a konkrét filozófiai gondolataikat vette át például a lélekről, az anyagról vagy az istenekről. Ehhez kétezer év túl hosszú idő. Az eszmék is romlandóak. A hellénizmus végén Cicerónál ezek a tartalmi elemek (*dogma*) még megvannak, sőt még a reneszánsz kori Raimondilevélben is. Kantnál már nem vagy csak alig. A hellénizmus filozófia-iskoláinak többször eltemetett *Nagy Négyesét* az tette Kantnál – a régi iskolák új szemmel látó barátjánál – időtálló hagyománnyá, hogy a filozofálás alapirányainak iskoláit fedezte fel bennük.

Mondhatni (értő füleknek): a régi iskolák meglepő időtállóságának indoka ezek szerint nagyjából ott keresendő, ahol a Lúkeiontól az Akadémiáig tartó, négy megállós, álombeli utunk kiért a filozófiai eszmék jelenkori apályát élő, normann tengerpartra. Oda, ahol a mások nagy hullámokban áradó eszmék most éppenséggel visszahúzódtak a rejtettebb hullámtörőkhöz túlra. Ám ahol ezen hullámtörőket látva a filozófia csodálkozására képes népe azt is szemügyre veheti, hogy milyen gondolati torlaszok, zátonyok, homokpadok formálják és rögzítik gondolkodásunk medrét, s hogyan szabják meg így eszméink elsődleges mozgásirányát. Azokét, amiket követve aztán maga a megértendő dolog valamely felfogás vagy értelmezés révébe ér.

Kánon – Arkhé – Logosz – Metron

Követtük az eszmék visszahúzódtott tengerének nyomát a máskor víz borította hullámtörőkhöz. Azaz: elértünk Derrida mottóul vett filozófiai stílus-éperonjaihoz. Kant nyomán lettek láthatóvá ezek a különös, hullámtörő alakzatok, az eszmeáramlásokat előrendező alapműveletformák, itt, úgyszólván a lábunk előtt felszínre bukva. Ritka látnivalók. Bőven van is mit érteni rajtuk.

A filozófusokról egy bölcséletileg is művelt, szavahihető költő (Novalis) azt állította, szabadon idézve, hogy ők a *honoágy* vándorai. Útjuk azért út, hogy végül is kikötőt találjanak. A nyaktörő hullámtornyok és örvények szörfölésre bizonyára kiválóan alkalmasak. Egy hazatérésre való, szellemi kikötőhöz azonban biztos más kell. Mindenekelőtt a szilárd lábakon álló hullámtörők rendje.

Egy hajós akkor ismer biztosan egy kikötőt, ha ismeri a bejáratánál létesült hullámtö-

rők alakját, helyzetét, melyek a tenger szertelen vízmozgását megtörik és *valamilyenné* rendezik. Egy filozófus akkor ismeri saját filozófiáját, ha nemcsak teóriáit és érveit ismeri, hanem azt is, hogy milyen irányú teóriákat és milyen karakterű érveket szokott hitelesnek tartani, előnyben részesíteni. Röviden: ha ismeri saját eszméinél a hullámtörőket, amik latens preferencia-rendet érvényesítenek köztük.

„Akkor mondom, hogy ismerek egy *gondolatot*”, hangsúlyozza joggal Merleau-Ponty, „amikor... elsajátítottam egy bizonyos gondolkodási stílust.” Érvényes mindez arra a képre is, amelyet azokról a tradíciókról alkotunk, amik teóriáink alkotásában szerepet játszanak. Akkor mondhatjuk, hogy ismerünk egy bizonyos filozófiai hagyományt, amikor elsajátítottuk azt a teoretizálási stílust, amely a teóriaképződések és nézetalkotások ezt éltető és megújító iskolájára jellemző.

Említett könyvem, az *Idő és szinkretizmus* kísérletet tett arra, hogy úgy lássa a filozófia fő hagyományait, mint alapvető teóriastílusok által kiadott összképet. Kezdetből fogva tisztában voltam, hogy ez a vállalkozás eleve jó pár meggondolt vagy megfontolás nélkül magunkévá tett, hallgatólagosan elfogadott alapállást tagad.

Tagadja, hogy gondolkodásunk maga volna a kötetlen szabadság, a testetlen, súlyokat és nehézkedést nem ismerő képzelet csapongása. Tagadja a gondolati formák és mintázatok alakot öltésének amorf kavalkádjába, egyszóval a szabad szellem *bármilyenségébe* vetett hitet. Tagadja, hogy előszeretettel, reflexszerűen gyakorolt elveink, gondolati eljárásaink spontán vagy tudatos megválasztásaiban ne munkálna preferencia, első rend, első mozdulat, valamilyen felfogásbeli diszpozíció-csíra, proto-konceptió. Tagadja, hogy a megoldást kereső, elsődleges, ösztönszerű útválasztásainkat is ne befolyásolná már a teóriáinkat megelőző, őket lehetővé tevő teoretizálás karaktere; hogy ne határozná meg a hipotéziseket, egyáltalán a szisztematikus megragadásokat [*main studies*] az őket latensen „beállító”, előzetes felfogás [*prestudy*] jellege. Tagadja, hogy abduktív (találgató, ráhibázó) lépéseinknek már ne adna valamilyen elgondolás irányába ható indítólökést anonim bizonyosságaink elrendeződése és előrendezettsége.

Az *előszertet*, *preferencia*, *első mozdulat*, *első rend*, *anonim bizonyosság*, *abdukción*, *teoretizálás*, *diszpozíció*, *gondolatszíra*, *proto-konceptió*, *elő-felfogás* [*prestudy*]: e fogalmak különböző filozófusoktól valók ugyan – és behatóbb (annotált és elemekre bontott) tárgyalásuk persze végképp nem lehet a jelen esszé tárgya –, de mind egyazon jelenséghez próbál közelíteni. Gondolkodásunk ama sajátosságát veszik célba, hogy létezik bennünk egy „nem formulázható szellemi készség” (Polányi Mihály), a latens, első elrendezés spontán aktusa, amely a még csak tűnődve, találgatva „működni kezdő” észjárásunk, elemi felfogó-azonosító észlelésünk, feltáró-felfedező problémamegoldásunk menetét beigazítja valamely irányba. Nem okvetlenül az egész menetét szabja meg, és végképp nem fatálisan, de műveleti indító-impulzust ad neki válaszként a *Miben is gondolkodjam?* kérdésre.

Azt mondhatni: ez a készség valamilyen *stílust* ad teoretizálásunknak. Olyat, amely több is, és más is, mint észhasználatunknak az egyes személyekre jellemző, perszonális karaktere és logikája. Ez a nem formulázható, szellemi készségünk, jegyzi meg Polányi, nem is logikát idéz, hanem művészetet. Azt, amivel maga Kant jellemzi az érteleme sémáit: hogy munkálkodásuk az elme „bennünk rejtőző művészeté”.

Nos, ennek a mindenkiben benne rejlő, teoretizáló „művészetnek” megvannak a sajátos *teóriastílusai*. Említett könyvemben amellet érveltem, hogy a filozófiai hagyományokat képző teóriastílusokban az alábbi, időképzet háttérű alpműveletek a döntők: sorozatképzés, MŰLÁS (sorjázás, *addíció*), origóválasztás, PILLANAT (kijelölés, *institúció*), kapcsolatba-hozás, TARTAM (társítás, *konnexió*), mértékszembesítés, RITMUS (mérétezés, *moduláció*).

A teoretizálás e műveleti különbségei játszanak főszerepet a filozófiai hagyományok hol élesen kiütöző, hol lappangó differenciáiban. Ha a bölcseleti tradíciók általános értelemben véve csak *jelek*, úgy ezek a különbségek teszik rendjüket diakritikailag értelme-

zendő „szóródás rendszeré”, ahol a jelek tartalmilag történeti, társadalmi (tudományos) jelentést kapnak. Ezek a művelési-preferálási különbségek teszik eltérővé mind a metafizikai, mind a metafizikakritikai hagyomány alapirányait. Az előbbieket közé a *kánon* elvű, *princípium* elvű, *dialektika* elvű és *experimentum* elvű filozófiák tartoznak, míg az utóbbiak közé az *analitikus*, a *fenomenológiai*, a *dekonstrukciós* és *pragmatikai* tradíciók.

Ez azt is jelenti, hogy a metafizikák és metafizikakritikák hagyományai alpműveleteket tekintve egymás inverzei. Úgy tartoznak össze, mint egymás lenyomatai. Inverzitásuk láthatóvá teszi a két nagy hagyományrend – metafizika és metafizikakritika – négy alapiránya közti mély, stílusbeli rokonságot. Az analitikus filozófiai hagyomány a *kánon* elvű filozófiák régi törzséből való, a sorozatképzés művelési preferenciája okán. A fenomenológiai hagyomány a *princípium* elvű metafizikák törzséből származik az origóválasztást előnyben részesítő teóriastílus miatt. A dekonstrukció új keletű tradíciója a *dialektika* elvű metafizikák leszármazottja, mert bennük is a kapcsolatbáhozás az „első rend”. Végül a pragmatikai tradíció az *experimentum* elvű régi metafizikákkal mutat rokonságot, hiszen mindkettőben a mértékszembesítés a szellem „első mozdulata”.

Íme, a négy iskola a négy filozófiai hagyomány-égtájnak megfelelően. Ha a filozofálás hagyomány-iskoláinak, a bölcséleti teoretizálás metafizikai és kritikai *alma matereinek* egy-egy épület emeltetne képzeletben, azok homlokzatán a gondolati alpműveletek (sorozatképzés, kezdetkijelölés, kapcsolatbáhozás és mértékszembesítés; avagy jelképszerű rövidséggel: minta, őselv, viszony és mérték) görög kulcsszavai állhatnának: *KÁNON – ARKHÉ – LOGOSZ – METRON*.

Igaza van William Jamesnek, az elmélet emberei, s valószínűleg nem csak a filozófusok, teoretikus kérdések ügyében többnyire valóban vakok saját preferenciáikra. Vagy, mint ezt az érvelési stílusok nagy kortárs gondolkodója, Ian Hacking jegyzi meg teljes joggal: „Egy tisztán normatív stílusnak... nincs önmagáról stílusfogalma”. Nietzsche jól ismert, romantikus képe a (preszókratikus) filozófusok külön „naprendszeiről” tehát annyiban kétségkívül találó, hogy a teóriastílusukban autochton filozófusok, ha ki is látnak saját univerzumukból, filozofálni csak saját szisztémájukon és módszerükön belül, mondhatni: saját centrumuk körül forogva tudnak.

Viszont, talán épp ezért, szinte azonnal észlelik, ha egy más hagyománytörzsből valóval találkoznak. Az „őstény” keresésének korszakos fenomenológusa, az origóválasztást, kijelölést preferáló Husserl, némi gúnyjal, „galileiánus stílusúnak” hívta a matematizálást, a matematikai modelleket preferáló észjárást. Olyanokét, akik az elvont, csak elmélettel rögzíthető dolgokat realisabbnak tartják azoknál, amik konkrétan érzékelhetők. Husserl megjegyzése eredetileg az elméleti fizikusok ellen irányult, de nemcsak ők ilyenek, hanem a kánon elvű metafizikusok és a velük rokon analitikusok is.

Analitikus oldalról a válasz nem is maradt el. David Bell szerint ugyanis éppenséggel a fenomenológus meggyőződésében van valami „lehangoló és dogmatikus”, abban a vakhitű bizalomban, amellyel ő az egyénileg szerzett ezoterikus tapasztalata iránt viseltet. Ez a stílus-idioszinkrázia azonban a tapasztalatok szerint és köztudomásúan úgyszólván minden oldalán fennáll. Hogy a példánál maradjak, a husserli fenomenológia alapeszméjét és teóriastílusát például a pragmatista Ferdinand Cunnig Scott Schiller így minősítette: „Az »eredeti tény« metafizikai szélhámos.” És így tovább. Tartok tőle, hogy viszonyunk a teóriastílus kétségtelen észleléséhez az illatérzékeléshez hasonlít. Mások idegen illatát rögtön érezni kezdjük, míg a sajátunké szinte soha nem facsarja az orrunkat.

Mindenesetre, ha eljárszunk Husserl stílus-megnevezési ötletével, és ezt továbbfűzzük, azt mondhatjuk, hogy a metafizikai teoretizálás vallhat *galileiánus stílusra* (kánon-hagyomány), *karteziánus stílusra* (princípium-hagyomány), *hegeliánus stílusra* (dialektika-hagyomány), *szókratikus stílusra* (experimentum-hagyomány), s persze többnyire ezek valamely összetételű keverékére. Ha pedig ezeket a stílusokat a régiek iskoláinak kanti átértelmezé-

sében akarnánk megadni, ez így szólna: a galileiánus stílus megfelel Kantnál az arisztotelészinek, a karteziánus a platonikusnak, a hegelianus a sztoikusnak, és a szókratikus az epikureusnak. A teoretizálás e régi, filozófiai stílusai átütnek legújabb kori, kritikai inverzhagyományaikon is: a galileiánus (avagy arisztotelianus) stílus az analitikus tradíción, a karteziánus (avagy platonikus) stílus a fenomenológiai, a hegelianus (avagy sztoikus) stílus a dekonstruktív, a szókratikus (avagy epikureus) stílus a pragmatikain.

Polányinak, amikor rámutatott a „nem-formalizálható szellemi készségeinkre”, a kanti sématanra például, mely lokalizálja a teóriastílusok forrásvidékét is, volt egy előérzete. Úgy vélte, hogy ez a tanítás valójában veszélyes a tudásról vallott, közkeletű elképzelésekre. Egy „alvó szörnyhöz” (*sleeping monster*) hasonlította, amely, ha fölébred, magával rántja a mélybe mindazt, amit a tudásról tudni vélünk. (Ez az előérzet aztán egy életen át kutatási témát is adott neki, a „hallgatag tudás” vizsgálatát.)

Magam arra hajlok, hogy ezekben a többnyire eszméink túlhabzó felszíne alatt maradó, „alvó szörnyekben” igen jótékony szerzeteket lássak: a szertelen gondolat-áradatunk *konstans hullámtörőit*. Nem is úgy áll a helyzet, hogy ők emelkednek ki afféle mozgó szörny-szigetként, hogy aztán romboljanak és mindent a mélybe rántsanak. Ellenkezőleg, ők mindig is ott vannak, ahol vannak, és mindig is azok, amik. Nem ők, hanem az eszmék hullámai azok, amelyek többnyire elborítják őket, s csak nagy ritkán húzódnak le róluk teljesen. Szellemi készségként egyáltalán nem rombolásra adattak nekünk. Hanem: hogy egymásra korbácsolódó gondolat-hullámainkat elcsöndesítsék, kanalizálják és rendezetebb formákba vonják. Arra való, hogy stílust érvényesítő hullámtörők legyenek.

Ezzel Kant nyomán visszaértünk a derridai *éperonokhoz*. Ezek adnak határozott alakot (teóriastílust) eszméink felcsapódó hullámainak. Már persze, ha vannak föltoluló hullámok, és nem a filozófiai apály korszakát éljük, mint újabban. De mint mondtam, ilyenkor a hullámok táncánál van más, jóval kivételesebb látnivaló. Épp a *stílus-hullámtörők együttes látványa* ez. Ha igaz, amit Wittgenstein mond, hogy egyszerűt keresni a filozófiában annyi, mint az „értelem meghatározottságát követelni”, akkor a teóriastílusok hullámtörőiben a *filozofálás legelemibb lehetőség-feltételeit* láthatjuk.

Nagy horderejű gondolkodástörténeti esemény volt, hogy Kant ezeket a hullámtörőket, a filozofálás hagyományképző alapműveleteit látta meg a „régiek iskoláiban”. Még akkor is, ha, ő maga végig a metafizikai rendszer igézetében élt. Ennek ellenére látni tudta, hogy – képletesen szólva – a filozofálás mély medrű kikötői, a filozófiai hagyományok „régis iskolái” előtt más és más módon fodrozódik a víz, mert különböző *művelet-hullámtörőkön* vesztek el szertelen csapongásukat a gondolkodás hullámai, hogy egy-egy tradíció révébe érve bizonyos rendezettséget mutassanak. Ahonnan aztán az eszme-hullámok persze visszasodródhatnak megint a nyílt vizekre, elkeverednek a máshonnan valókkal, és új irányokba, még akár más hullámtörők felé is vehetik útjukat.

Kant a nem kis részben maga támasztotta filozófiabőség korának gondolkodója volt. Ha nem is láthatta napvilágra kerülni a filozofálás Derrida vizionálta, eltérő stílus-hullámtörőit, de megsejtett valamit a jelenlétükre valló *víztörésből*. Mi azonban már a filozófiaínség korát éljük. Nekünk az a kivételes, rendkívüli látvány jutott, hogy eszmék apálya lévén szintjük fölé lássuk emelkedni, és így napvilágra fordultan vegyük szemügyre a filozófiai hagyományok kikötőibe vezető, rejtett, műveleti hullámtörőket. Nevük: KÁNON – ARKHÉ – LOGOSZ – METRON.

Megtettük a szemügyrevételt közelről, bemerészkedve hozzájuk. De most, emlékezve az egykori vad hullámverésekre, és tudva, mekkora szellemi energiák szabadultak föl bennük, vegyünk utunkat újra a magas part felé. Még akkor is, ha ennek magaslata újfent egy álom adta elmélet-látványban (teóriában) részesít, amit látni sem bírna semmilyen szigorú tudomány.

A periodicitás-hipotézis

Jártunk már egyszer itt, mikor is a képzelet és az emlékezet elég nagy átlót húzott térben, időben a normann Mont-Saint-Micheltől a jelenkori Budán át az ókori Athénig. Elmozoghatunk ennek mentén a filozófia inségétől az eszmék bőségéig, az eszmék apályától a dagályukig, áradásukig, és vissza, megint. Az álom látta, hogy a teóriák árja hol elborítja a filozófia hullámtörőit, hol visszavonul róluk. Az álom látta az utat is, melynek pihenőhelyei a régi görög filozófiai iskolák voltak. Látta egy nem túl hosszú sétaút nyomvonalára felfűződni a Liget, a Kert, a Csarnok és a Sétány színterét.

Marcus Aurelius segített *egyazon térben* – értsd: egyenjogúvá téve és pluralitásukban – látni ezeket a már akkor is ősinek számító, többségükben meg is szűnt iskolákat. Persze anélkül, hogy egyenrangúságukban, igazságaik többségében hitt volna. Kant pedig segített *egyazon időben* látni őket, amennyiben megmutatta, hogy a domináns, preferált gondolkodási stílusok, amelyeknek a képviselőit látta bennük, együtt vannak jelen a kritikai gondolkodás szellemi horizontján is. Persze anélkül látta őket így, hogy az ész egyetemességébe és a metafizika egy-igaz tudományába vetett hitét feladta volna. Mégis, úgy tudta látni az iskolatradíciókat, hogy a teóriastílusok közül az arisztotelészi Sétány hagyománya a lét megragadhatósága és a dolgok tudhatósága ügyében az *ész-megfelelést* preferálja, a platóni Ligeté az *ős-egységet*, a sztoikus Csarnoké a *között-viszonyt*, az epikureus Kerté a *mérték-dualitást*.

Az álom visszatér, és benne ezek a régi keletű teóriastílus-színterek most mintha kikötői öblök volnának, a roppant sekély vizek miatt most éppen használaton kívül. Ez nem csoda, mert ne feledjük, amit az álomban mindenki tud, hogy az eszmék apályának idejét éljük, és a filozófia semmijét látjuk. De azt se feledjük, hogy nem okvetlenül a *mélyföldek mélye* az, ahol állunk. Nem lehet mélyföld az, ahonnan a filozófiának ezekben az egy idő óta elmocsarasodott öbleiben váratlanul rálátás nyílik teóriastílusainak hullámtörőire.

Ha a filozófiaínség népe látja és belátja a filozófia jelenkori semmijén át azt, amit lát, akkor éppenséggel találhatja magát egy nevelődéséhez – a saját *paideiájához* – eredetileg hozzá tartozott poszton. Úgy értem: valami *emelkedett* helyen. Nem világszellem-magaslaton, és nem is olyanon, amelyen „emberiség-funkcionáriusok” vigyázták a jövőt. A filozófia mai, nemigen filozofáló és önmagára is többnyire vaksi népének szerényebb emelkedettség lehetősége jutott. *De ez a kivételes lehetőség a sajátja*. Talpunk alól visszahúzódott a filozófiai tenger: talán épp ez a szellemi apály adhat természetes, magasparti kilátót, hogy képzeletünk és emlékezetünk rá tudjon látni az egykori filozófiai hullámvonulatok mozgására. Igaz, csak távolodására. És hogy elgondoljunk azon, mit is lát bennük így ez a képzelet és ez az emlékezet.

Kezdetben alighanem a *káosz* tajtékjait és örvényeit látjuk bennük. Viszont nem árt, ha felidézzük Deleuze megjegyzését, amelyet Bergson kapcsán tett, de értelme általánosabb.

A káosz gondolata akkor jelenik meg, ha ahelyett, hogy belátnánk: két vagy több egymásra visszavezethetetlen rendről van szó..., a rendről csak egy általános fogalmat őrzünk meg, és megelégszünk azzal, hogy azt a káosz gondolatával állítsuk szembe, a káoszhoz viszonyítva gondoljuk el. [...] Talán ez a gondolkodás legelterjedtebb hibája, a tudomány és a metafizika közös tévedése: mindent a több vagy kevesebb terminusaiban felfogni, és csak fok- vagy intenzitásbeli különbségeket látni ott, ahol a háttérben természetbeli különbségek vannak.

Ha megkísérlünk a filozofálásban valóságos, „természetbeli különbségeket” látni, és próbáljuk úgy tekinteni ezeket a reális differenciákat, hogy azokban „több egymásra visszavezethetetlen rend” nyilvánul meg, akkor a filozófia történeti menetének teoretikus látvá-

nya (persze ebben is ősidők hagyományát követve) periodicitást mutat. A periodicitás-látvány az, hogy időről időre eszme-hullámhegyek magasodnak és csapódnak föl a hagyományok öbleihez tartozó, filozófiai hullámtörőkön, és azokon más és más alakban verődnek magasra. Egymásra torlódnak, úgyszólván óriáshullámmá válnak, majd a föltolulás után visszavonulnak.

Annyiban is illik ide a látvány szó, hogy ennek a periodicitásnak a kiváltó, meghatározó *okát* nem látjuk. A látvány itt is hasonló az álomhoz. Egy képszerű összefüggés közegette látjuk magunkat, amely néma: diszkurzív módon nem képes értésre adni semmit. Nem magyarázható úgy, hogy ezt a hullámozást tisztán materiális (társadalmi), vagy tisztán benső, genuin (szellemi) okok váltják ki. Ha ugyanis az utóbbi okozás állna fenn, és nem játszana bele ebbe a folyamatba külső, empirikus-történeti esetlegesség, úgy az eszmék és irányzatok hullámozása nyilván jóval simább, egyenletesebb lenne. De tudjuk és látjuk: nem az. Ha ellenben a közvetlen szociális-történeti hatást vallanánk, úgy például nehezen volna érthető, hogy a XVIII. század legnagyobb forradalma (1789) utáni két évtized, a német idealizmus kora miért vert emeletmagas, eszmei hullámokat, míg a XIX. századi, az 1848-es forradalom utáni kettő miért lett ezzel szemben az ellenkezője: az eszmék apályának, a filozófiaínségnek csak a mai időkhöz fogható időszaka.

Nézzük a példákat. Visszatekintve még szabad szemmel is látni távolodóban, ahogy az utolsó nagyobb szabású, metafizikakritikai hullámvonulat az 1980-90-es években feltornyosult. Aztán szemünk előtt zajlott le e hatalmas hullámhegy visszavonulása is, sokuknál már átnyúlva a mostani évezredbe, olyan nagy öregjeikkel az élén, mint amilyen volt például az analitikus filozófiai tradícióban Putnam és Davidson, a fenomenológiai hagyományban Lacan és Lévinas, a dekonstrukcióban Lyotard és Derrida, a tág értelemben vett pragmatikai hagyományban Ricoeur és Rorty. A csöndesebb eszme-hullámozások korának jellegzetes, filozófiai irányzatait, a hermeneutikát, eklektikát és szkepticizmust is fájó veszteségek érték nagy öregjei és örök ifjai – Gadamer, Deleuze és Marquard – végleges visszavonulásával.

Mit láttat velünk a filozófia nagy periódusokba *illeszkedő* hullámainak látványa, ha így, most épp a hullámtörőkön már rég *visszacsapódott* levonulásukban látjuk őket?

Minden hullámvonulat a négy hullámtörő mindegyikén való fölvetődésekor rendre egy sajátos, jellegzetes teóriastílust ütköztet ki magán. Vegyük az egyik leghíresebb, épp imént említett eszme-hullámhegyet, amelyet a TUDAT KONTRA SZELLEM dilemma dinamikája indított útnak és korbácsolt föl. Ez a gigantikus hullámvonulat Kanttal vette kezdetét, a tapasztalati ismeret *kánonja* és a transzcendentális idea (az erkölcsi eszme) *kánon-nélkülisége* filozófusával, a mérték-dualizmus gondolkodójával. De hamar ott találjuk mellette Reinholdot, aki ezt a mérték-dualizmust az öntudat pánlogisztikus egyetemessége jegyében, a kánon újra kiteljesített metafizikája alapján fel akarta számolni. És ugyanúgy rögtön ott találni mellettük az eszt és morált egyként az Én „tettcselekvésének” (*Tathandlung*) princípiumára, ősegységére visszavezető Fichtét, valamint a mindenséget a tézis-antitézis-szintézis között-viszonyaiban, a történő Szellem dialektikájában értelmező Hegelt.

Ha még hátrébb nézünk az időben az ezt megelőző legnagyobb hullámvonulatra, a XVII. századra, akkor hasonló „szóródási rendszert” (Foucault) látunk, csak az ÉN-BIZONYOSSÁG KONTRA ISTENI SZELLEM dilemmakörben. Descartes *Elmélkedéseinek* alapgondolata – vagyis a minden gondolatoktat az én bizonyosság-jóváhagyására mint megrendíthetetlen origóra (*fundamentum absolutum inconcossum*) visszavezető elv – az arkhé, avagy *princípium* elvű metafizikák újkori nyitánya. De hamar feltűnik mellette másik három tradíció is: a lét és a gondolkodás egyazon mivoltának, egymásnak való megfelelésének, a filozófia geometriai hitelű bizonyíthatóságának gondolatát reaktiváló Spinoza *kánon* elvű metafizikája; az „értelem érvei” és a „szív érvei” együttes érvényét, ezáltal a mérték-ketösségük elismerését valló Pascal *experimentum* elvű metafizikája; és Leibniz relacionista,

viszony elvű, azaz a *dialektikai* hagyományba illeszkedő monadológiája és vele az elégséges alap elve, amely minden létet és létezőt (embert, világot, Istent) a megalapozó és megalapozott viszonyára egyneműsit.

Érdemes további példákat is szemügyre venni. Ha a német idealizmus kora utáni, két jellegzetes hullámvonulatra nézünk, mondjuk az 1840-es évekre és az 1900-as évekre, akkor további vonások is magukra vonhatják figyelmünket. Az időben távolabbít véve, az 1840-es évek elejét, amelynek hullámvonulatát az OBJEKTÍV SZELLELEM KONTRA ABSZOLÚT SZELLELEM dilemmái támasztották, a metafizikai hagyományrenden belül látjuk egyazon hullámot alkotva távolodni tőlünk az időben az ugrás és a pillanat teremtő *princípiumában* gondolkodó Kierkegaard-t, a történelmi materializmus *dialektikáját* valló Marxot, a matematika prioritású tudományok, az ész pozitivistá *kánonját* hirdető Comte-ot és mondjuk a transzcendentalizmust valló Emersont, aki az egyéneken túlemelkedő természet vallását és a szigorúan perszonális (unitárius) hitet együtt magáénak valló és egyszerre megélt *experimentumban* gondolkodott.

Ha pedig az időben már kissé hozzánk közelebbre, az 1900-as évek legelejére irányítjuk képzeleti és emlékezeti látásunk fókuszpontját, észrevehetők lesznek az imént szemügyre vett, jó fél évszázaddal korábbi metafizikai „főtendenciáknak” a *kritikai inverzei*. Ekkor elementáris erővel és szinte egy időben látjuk fölcsapódni ugyanis a különböző filozófiai teóriastílusokat láttató hullámtörőkön (természetesen mindőjüknel hosszú előkészületek nyomán) az elődök metafizikájával élesen szembeforduló, alapeljárásaikban mégis rokon metafizikakritikákat. Ha most is egyetlen oppozícióval kellene jellemezni az ezt kiváltó kérdéskört a múlt századelőn, akkor jómagam a REALITÁS KONTRA VIRTUALITÁS dilemmáját nevezném ilyennek. Például nagyjából egy időben, a XX. század első másfél évtizedében látjuk feltűnni és egyazon vonulatot alkotni (egy-egy jellegzetes műcímmel jelezve őket) Wittgensteinnek az analitikus hagyományhoz tartozó *Tractatus*-át, Husserlnek a fenomenológiai tradícióhoz tartozó, azt nagyban megalapozó *Ideenjét* (*Egy tiszta fenomenológia és fenomenológiai filozófia eszméi*), továbbá Bergson „eleven differenciációval” (Tengelyi) és „a virtuális sokaságok elméletével” (Deleuze) számoló, sokban már a majdani dekonstrukció felé mutató *Teremtő fejlődését*, illetve James *Pragmatizmus*-előadását, amely, együtt kívánt eleget tenni a vallás és a tények, a meliorikus (jobbító) és az episztemikus (ténybeli) igazság különmemű mértékének.

A metafizikakritikai hagyomány további kibontakozásaként emlékezhetünk egy másik, nagyjából két évtizeddel ez után föltornyosuló hullámra is. Ezt, ismét csak egyetlen (ez esetben nietzschei) kérdéssel jellemezve, a MÉRTÉK KONTRA MÉRTÉKFÖLÖTTISÉG dilemmája váltotta ki. A sorozatképzést preferáló teóriastíluson belül például olyan művek tartoznak ebbe az 1920-as évekbeli vonulatba, mint Carnap *Aufbauja* (*A világ logikai felépítése*), a kezdetkijelölés, az origóválasztás teóriastílusán belül, mint Lukács *Történelem és osztálytudata*, a kapcsolatbáhozásán belül, mint Whitehead *Folyamat és valósága*, illetve a mértékzsembe-sítésén belül, mint Heidegger *Lét és idője*. Természetesen valamennyi filozófiai mű csak stílus-reprezentáns példa gyanánt értendő itt, és nem úgy, mint egy hatástörténeti összefüggés résztvevője.

Mindamellott ezek a többé-kevésbé *tiszta* teóriastílust képviselő irányzat-kezdetek, ezek a (jelen esszé metaforikájával) filozófiai stílus-hullámtörőkön fölcsapódó és egyik vagy másik preferált művelet alakját láthatóvá tevő eszmehullámok, jellegzetes kiütkezések igen ritkák. A filozófia történeti menetének *normál esete* volt is, és maradt is a hatástörténet: a teóriastílusok bizonyos fokú vegyülése, egymásra csapódása, keveredése.

Az sem példa nélküli, hogy egy filozófusnál a teoretikus stílus nemcsak vegyülni kezd más stílussal, de meg is változik. Mint Wittgensteinnél, akinél a *Tractatus* még a sorozatképzés analitikus elvén alapul, de a nyelvjátékok rokonsági elmélete inkább a kapcsolatbáhozásán. Vagy: Lukácsnál, akinél a fordulata előtt inkább az origóválasztás, az áldozatho-

zatali pillanatra kihegyezett teóriastílus volt a meghatározó, az után viszont egyre inkább a célelvű, társadalmi-történelmi dialektika kalkulatív *értelemtültengése* uralta el a filozófiáját, még ha nyomokban mindvégig érződött is rajta az a „rég, vad íz”, amely a fordulata idején még az *értelmen túlinak* kötelezte el őt. Az egyik legreprezentatívabb példa azonban (mint az *Idő és szinkretizmusban* kifejtettem) Nietzsche, akinek gondolkodása a durván két évtizedes pályája során mind a négy teóriastílus kikötőjében megfordult. Mintha rajta teljesedett volna be leginkább, hogy filozófiai honvágya kezdettől olyan rév után áhított, ahol, írja szarkasztikusan, nem morális kötelesség, „hogymindenki... egy általánosan kötelező stílusban hazudjon” (*A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról*).

Az egyes filozófiai irányzatokon belül is érvényre jut a teóriastílusok szerinti „szóródási rendszer”. Jó példa erre szerintem a Budapesti Iskola négy fő alakjának – Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály – „filozófiai zsánerében” végül is megmutatózó, de kezdettől érzékelhető különbség. Az *Idő és szinkretizmusban* említettem, hogy kései (posztmarxista) gondolkodásuk a metafizika és a metafizikakritika között hogyan kereste egy lehetséges harmadik út *modus vivendijét*, még ha ezt nagyon különböző irányokban tette is. Ehhez hozzátenném még, hogy a gondolkodásuk „zsánere” és teóriái stílusa külön-külön éppen a metafizika és metafizikakritika közös tradíció-terében képviselt markánsan egyedi vonást. Ezek tradícióján belül mozogtak legotthonosabban, ki a metafizikai, ki a kritikai pólushoz közelebb: Márkus a kánon-elv és az analitikus teóriastílus hagyományában, Vajda az arkhé-elv és a fenomenológia, míg Heller az experimentum-elv és a pragmatikai gondolkodás stílusában. Fehér volt az egyetlen, aki fájdalomosan rövid pályafutása során a különböző teóriastílusokat képviselő tradíciók kritikai és nem kritikai pólusú terében mindvégig megmaradt az utóbbinál: a dialektika-elnél, és kevésbé vált érintetté ennek kritikai inverzétől, a dekonstrukciótól.

Ez a rövid megjegyzés egy irányzat szellemi útjainak különböző irányairól felveti annak a valószínűségét is, hogy egy irányzat akkor kezd kimerülni, ha eszmehullámai megjárják mind a négy teóriastílus hullámtörőjét, túl vannak már az elegyítésük, összebékítésük esélyét felmérő belátásokon, miáltal is láthatóvá válik – elsőként is maguk előtt – az adott esetben éles különbsége gondolkodásuknak ama vonásában, amit William James *temper*, Ludwig Wittgenstein *Gemüth*, Heller Ágnes *filozófiai zsáner* névvel illet.

A történelmi közelmúlt hullámvonulatai után végül vessünk egy pillantást a távoliakra! Ha a legtávolabbi időkbe, a preszókratikusokkal kezdődő korokra nézünk, a teóriastílusok ősi hullámvonulatai láttán először is az kívánczik ki az emberből, aminek Merleau-Ponty ad pontos kifejezést: „az »eredeti« is sokalakú”. Hosszas demonstráció helyett hadd érjem be itt végképp csak jelzésekkel. Két területet választottam példának, a *kozmoszról*, illetve az *ismeretekről* szóló elméletekét, amely közismerten beletartozott a preszókratikusok eszme körébe. Mindkét területen egy-egy kulcsnév jelzi a teóriastílusok szerinti differenciát.

1. KÁNON. Püthagórasz matematikai arányokkal, számokkal, harmóniákkal kifejezhető kozmoszt képzelte; Parmenidész pedig olyan Igazságot, melynek „ugyanaz a gondolkodás és a létezés”, a lét éppoly mozdulatlan gömb, ahogy az Igazság szíve is „jól kerekített” (nemlét nem létezik, a nem-igazság nem ismeret). Tehát mindketten a *kánon*, a sorozatképzés teóriastílusát vallották, azt, hogy a kozmosz-arányok számaiban, illetve a létazonos igazságban nincs és nem is lehet „fordított ösvény”. Más szóval, csak egyetlen igaz kánon van az igazságra, és az létezik is.

2. ARKHÉ. Ettől triviálisan eltérő teóriastílust jelez például Thalész kozmoszalkotásának „képtelen ötlete” (Nietzsche), mármint az az elv, hogy a mindenség anyaole a víz. Ez nem a kánon, hanem nyilvánvalóan a *princípium*, az origóválasztás, a kezdetkijelölés elvét, „első rendjét” követi. Pontosan úgy, ahogy például az ismeret-

retek elmélete terén, mondjuk, Anaxagórasz is csak és kizárólag egyetlen forrást, képzelt el a tudás eredeztetőjeként: ez a *nousz*, az ész.

3. LOGOSZ. Hérakleitosz és a szofista Gorgiász teóriákat megelőző teoretizálási rendje, észjárási háttérképzete ellenben másban volt közös. Abban, hogy a szakadatlan mozgás, örök elmozdulás kozmoszát, illetve az ismeretek „rögzíthetetlen” és kommunikálhatatlan világát vízionálták, a köztességeket és a relátumokét, vagyis végső soron a viszonyokét és viszonylagosságokét. Ezek *dia-lektikus* folyamatában, legyen ez létezőké, vagy ismereteké, semmi nem juthat nyugópontonra.

4. METRON. Empedoklész rokon teóriastílust mondhatott magáénak, mint Szókratész, hiszen mindkettőjüknél kulcsszerepet játszott a halandók léptékének szembesítése a halhatatlanok teljesen másnemű léptékével. Empedoklész esetében a minden élő iránt viselt részvéte kitett volt a szenttelen létkörforgás emberen túli igazságának; Szókratészében pedig a dialógusaiban képviselt, meggyőzést célzó értelemközpontúság volt kitett a daimón, a benső hang értelmén túli igazságának. Az emberen túli és az emberi közötti mérték-kettősségnek való kitettség teremtett hát rokonságot köztük, ebben az *experimentum*-elvben rejtett teóriastílusuk hasonlósága.

Szókratésszel újra elérkeztünk közvetlen s közvetett tanítványaihoz, köztük főleg a négy görög iskola alapító filozófusaihoz. Ha arra kellene válaszolnom, hogy Platón és Arisztotelész, Zénón és Epikurosz, ki-ki a saját filozófiájában vajon tiszta teóriastílust képviselt-e, ahogy ezt Kant a nevükhöz kötött iskolai tradíció egészére nézve határozottan látni vélte, akkor a véleményem inkább Nietzscheét követné. Ő Platónnal látta kezdetét venni a filozófiában az eszmék és teóriák hol kisszerű, hol kimagaslóan nagy formátumú keveredésének, átvételének, szintetizálásának, és csak *az ezeken belüli érvényesülő dominanciát* látta olyan faktornak, amely végül is dönt egy filozófia sajátos karakteréről.

Talán valóban Platón óta nyilvánvaló, hogy minden sajátos teóriastílusú filozofálásban jelen van más stílusú filozófia is; és minden sajátos karakterű teoretizálás egyúttal háttére a tőle eltérő stílusú teóriák keveredésének is. A filozofálás teóriastílusai benső, *genuin* fejlemények kezdettől fogva; ellenben a teóriák éppen ennyire eredendően már *átvételek* eszme-tárgyai: már legősibb formáikban is kulturális cserekereskedelemben adták-vették őket.

A példák oldaláról itt és most csak ennyit tudott felmutatni a periodicitás-hipotézis, mely, még ha álmolátásként lett is közreadva, persze nem több, de nem is kevesebb, mint egy szokványos teória. Egy teória a filozófiaínséges idők sajátos hermeneutikai tapasztalatáról, és nem annyira a teóriák, mint inkább a teoretizálás lehetőség-feltételeinek történelméről.

Mint már mondtam, a teoretikus álom is csak olyan, mint a köznapi: tiszta látvány. Nincs benne következtetés, tanulság, összegzés. Ahhoz, hogy most, utunk legutolsó állomásaként erre rátérjünk, ki kell merevítenuk ezt a nagyon messzi időtávvalba merülő képet. S rá emlékezve kell most megszólaltatnunk magunkban újra a diszkurzivitás nyelvét.

Néhány következtetés

Milyen következtetésre juthatunk ezt a múltak ködébe, tengeri párájába vesző, filozófiatörténeti panorámát nézve, ahol mind távolabbi hullámvonulatok nyomait követheti a tekintetünk?

Habár a filozófia architektonikus alkatú, hiszen téziseket állít fel, megalapozást művel, következtetéseit egymásra építi, érvek pilléreivel szolgál, magának a filozofálásnak a történeti menete nem építkező, hanem hullám természetű. Mondhatni, a filozófia szellemének is vannak jobb és rosszabb periódusai. A filozófiai eszmék áradásának van apálya

és áradása, melyeknek másként és másként való ismétlődése korábban évszázadok, újabban – nagyjából kétszáz éve – már inkább évtizedek periódusaiban mérhető. Mindazonáltal a ciklusuk merőben szabálytalan. A hullámvonulatukat útnak indító dilemma sem artikulálható könnyen. Mégis, jól látható és elkülöníthető hullámokat támaszt mindegyik. A filozófia történetmenetének periodicitása tehát az *első következtetés*.

A *második következtetés*, hogy ezek a hullámok teljeseek. Ez azt jelenti, hogy a többnyire szkeptikus apály-időkből újtukra induló hullámvonulatok idővel mind a négy teóriastílusban felvonultatják a korszak filozófiai alapdilemmájára született válaszok irányzat-előadásait. Akár reflektálnak a párhuzamos hagyományokra, akár nem; akár kritikusak azokkal szemben, akár megengedőek. Igaza van Swedbergnek: a teoretizálás megelőzi a teóriákat; és ez vonatkozik az előbbi „első rendjeinek” hagyományt képző erejére is. A teoretizálási hagyomány formailag, alpműveletekben testálódik át, és nem tartalmilag, eszmékben, tételekben, bölcsességekben; ezért tovább is él az utóbbiaknál. Kant pontosan ezt tette világossá: hogy a posztszókratikus (hellenisztikus) iskolák elgondolkodtatóan hosszú utóéletét nem teóriáik, hanem az ezeknél eredendőbben érvényesülő, teoretizálási műveleteik „alapkészlete” magyarázza. Ez a négyes készlet pedig – irányzatokban megmutakozó hagyományok alakjában – rendre érvényre jut.

A *harmadik következtetés* e formai tradíciók, a stílushagyományok jellegére vonatkozik, metaforikusan a hullámvonulatok és a hullámtörők viszonyára. Azt mondja ki, hogy a szinkron hullámok diakrón mintázatként is érvényesek. Kánon, princípium, dialektika, experimentum: e latens *petíciók* (Kant) határozták meg kezdetől fogva a metafizika hagyományrendjeit. A Sétány iskolai tradíciójának latens követelése a kánon, a Ligeté a princípium, a Csarnoké a dialektika, a Kerté az experimentum. A metafizika *kritikai* hagyományai – az analitikus, a fenomenológiai, a dekonstrukciós és a pragmatikai tradíció – a teoretizálásuk „első rendjét” tekintve ugyanezekre a „rendet vágó” *éperonokra*, hullámtörőkre vezethetők vissza. Épp azokra a teóriastílusokra tehát, melyeknek hagyományrendet teremtő, rejtetten megújuló erejét Kant az arisztotelészi, platóni, sztoikus és epikureus iskolákban benne látta. E hallgatólagosan munkáló, észjárású („rendszer-művészeti”) igények ereje tehát diakrón értelemben átüti a metafizikai és a metafizikakritikai hagyományok közti falat. A közös teóriastílus adta rokonság legalább olyan erős egy bizonyos metafizikai hagyomány és kritikai ellentradíciója közt, mint a bíráló alapállásban kifejeződő idegenség.

Negyedik következtetés. A filozófiai hullámhegyek közt apályos szakasz uralkodik, azaz a periodicitás a hullámvölgyekre is vonatkozik. Amint azt a második következtetés kimondta: a válaszok, amik a teóriastílusok hullámtörőin fölcsapódva alakot öltenek, rendre megjelennek és végigfutnak minden egyes hagyományon. De amint végigfutottak rajtuk, erejüket is vesztik. Ekkor jön el a különmemű filozófiákhoz tartozó eszmék sokszínű és igen termékeny keveredése. Mindaddig, mígnem egy újonnan jött apály le nem csendesíti a heves tajtékozásokat csakúgy, mint az elegyes örvényléseket. Ekkor erősen szkeptikus és relativista, esetenként eklektika-barát, de többnyire masszív szakbarbárságba és a céhek szakértőbor-fedezékeibe elzárkózó idők veszik kezdetüket a filozófiában: az inség kora.

Az *ötödik következtetés*, ismétlem sokadszor, hogy a filozófia népe előtt ilyen időkben kivételes esély nyílik. A máskor bőven özönlő eszmék „másodrendjét” visszahúzódní látva, jól szemügyre veheti ebben a levonulásban az „első rendjüket” adó stílus-hullámtörőket, vagyis az észhasználat primordiális rendezettségének „szóródási rendszerét”. Arra is esélye nyílik, hogy ezt a „szóródási rendszert” történeti dimenzióban is megértse, és ily módon hullámvonulatokat lásson a filozofálás (a bölcsélet) történeti menetében.

A *hatodik következtetés* egy fontos negatívum. Távolról sem világos, hogy egy általános értelemben felvetődött dilemma – mint kérdés – miként váltja ki a válaszkeresés mozgását a filozófiában, röviden a filozófia korszakos hullámainak nem ismeretese a kiváltó okai. Így természetesen nem tudható az elkövetkező, nagy eszme-hullámot támasztó kulcsdi-

lemma sem. Csak annyi sejthető a messze tovahullámzó idők tapasztalataként, hogy nyilván majd támadni fog egy újabb vonulat. És az is, hogy ha majd akkor a leendő dilemma önálló, külön válaszokat követelő ereje kellőképpen föltornyosította azt a hullámot, úgy az – immár artikulált filozófiai eszmékké válva – bizonyára végig fog csapódni mind a négy hagyomány-hullámtörőn, ahogy eddig történt minden esetben. Meglehet például, valamikor ilyen alapkérdéssé fog összeállni, hogy mit kezdjünk a HUMÁN KONTRA TRANSZHUMÁN, vagy épp a FAKTUÁLIS KONTRA POSZTFAKTUÁLIS körüli dilemmákkal; ki tudja.

De az új eszme-hullámvonulathoz szükséges, új filozófiai világokat teremteni képes erő most még nem látszik fölgülemelni sehol. Legyen ez a rezignált belátás a jelen esszé távolról sem álomittas álmainak igazsága. Ellenkezőjéhez hiába is akarnám keresztülhazudni magamat.

Már csak azért sem tenném ezt, mert Nietzsche a filozófiának elég magas mércét állítva írta egykoron a preszókratikusokról, hogy ők „mind látták egyszer a világ születését”. És hogy ennek kapcsán utoljára visszatérjek írásom két főszereplőjéhez: hasonló kitüntetetttség illetheti Marcus Aureliust és Kantot is, akik egyazon teret és időt adtak az eltérő filozófia-tradícióknak, és így tudták látni a Liget, a Sétány, a Csarnok és a Kert hagyományát. Mondhatni, *mindketten látták egyszer a bölcselet mindazon színtereit, ahol világok szülehetnek egyáltalán.*

Az ő nyomukban volt szerencsénk járni ezen a most inkább szerencsétlen kinézetű tájon.